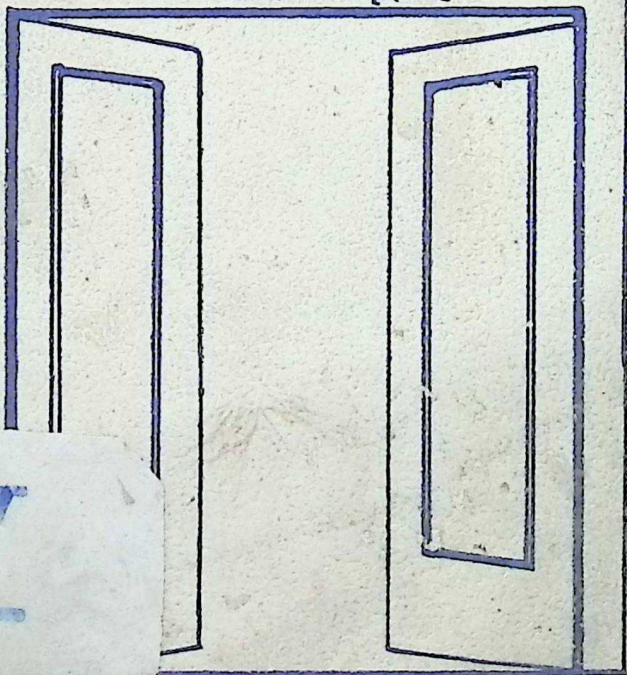
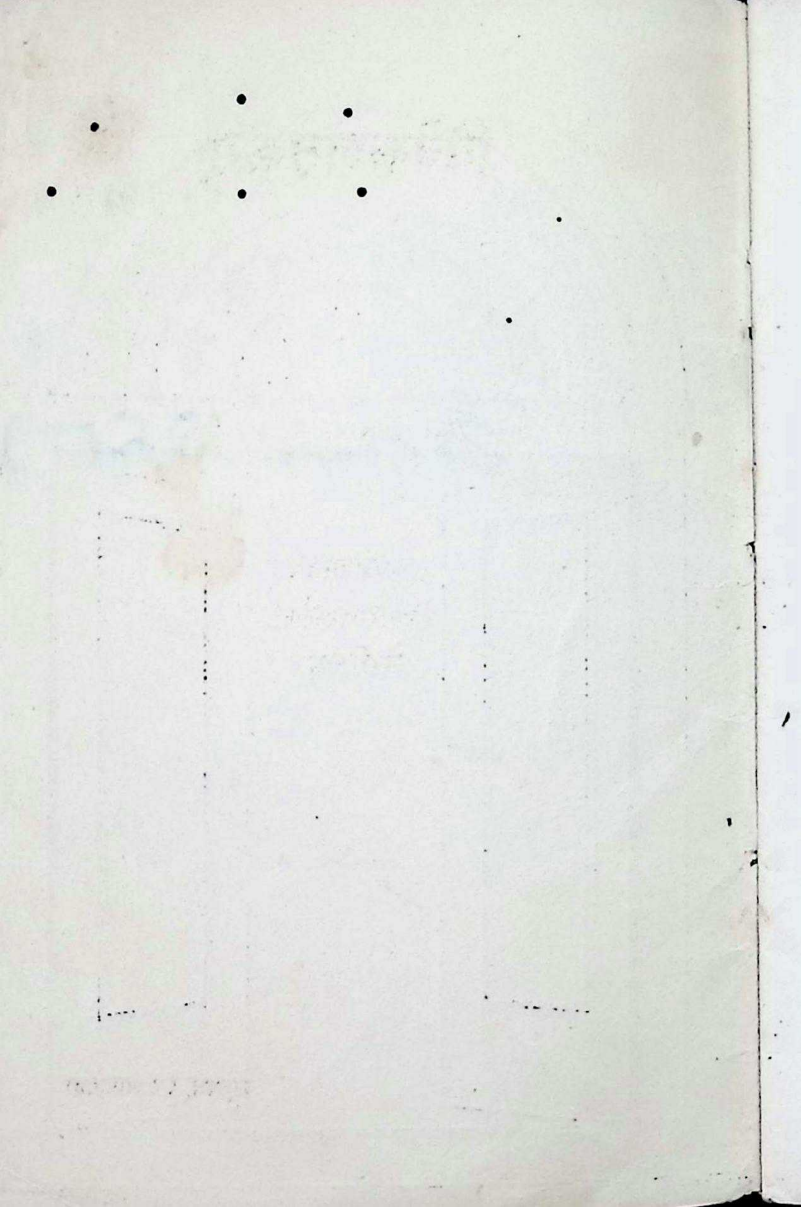

मोक्षद्वारसंघातम्

विवेकशतकम्

५६६३

(विद्वान् २६८)

पाण्डेयोपाभिध
श्रीजयरामशर्मणा
विरचितम्

मूल्यम् १२ आणकाः

प्रकाशक :

जयराज शर्मा

'सिन्दूर संजवनम्'

घर नंबर २५१

नं. १ रस्ता, खार

मुंबई २१

मुद्रक :

वि. पु. भागवत

मौज प्रिंटिंग ब्यूरो

खटाववाडी, मुंबई ४

2663

प्रस्तावना

१ ब्रालानुमवबोवाय विद्वद्भरैरिचिता दर्शनशास्त्रविषयका बहवो निबन्ध विराजन्ते । तेषु केचिदेतादृशास्तर्ककंक्षा दृश्यन्ते यदत्र निमग्ना ग्रीढापि प्रज्ञा प्रतिहतगतिक्रिया सती विधीदति । अपरे परं पण्डितानां निजनैपुण्यपरिचायका अपि परोपकरणे पराङ्मुखा इव प्रतीयन्ते । अस्मिन् निबिडे निबन्धमहारण्ये सुगमः पद्यात्मकः प्रबन्धो नाद्यापि विद्यते ।

२ अधिकारिणः पाठका हि भौतिकसुखास्वादाने प्रवणाः—विषयः शुष्कः पद्-दर्शनानाम्—विषयप्रतिपादनसाधनानि श्रुतिमहाभाषितानि नितरां गभीराणि-प्रयोजनं च कस्यचिदतीन्द्रियस्य सुखस्यार्जनमिति मिथःसंबन्धासहिष्णूनां संबन्धानामेकत्र समन्वयेन कस्यापि निबन्धस्योद्भावनं नैव कदाचित् सुकरं भवति । तथापि दर्शनशास्त्रमञ्जूषाया बहिःस्थितं शब्दावरणकं निःसार्य—निगूढान्यन्तःस्थितानि भावरत्नानि शनैराकृष्य—साराब्धेषणतत्पराणामानन्दं वर्धयितुमिच्छता—परविद्योदधिनिमजनितरितान्तःकरणमात्मानं मन्यमानेन लेखकेन विवेकशतकमित्यभिधेय एष निबन्धः प्रणीयते ।

३ अभिनवोऽयमहो पाश्चात्यवैज्ञानिकानां महानाविष्कार इत्याकारको दिशि विदिशि समाकर्ण्यमाणः कोलाहलः श्रुतिसरस्वत्याः सकाशान् निःसृतं कलरव-मद्वैतमेवानुसरतीति सगर्वमुदघोषयितुमुत्सहते लेखकः । एष एवाद्वैतवाद-विषयः संक्षेपेण विचार्यते विवेकशतकाभिधेयेऽस्मिन् निबन्धे । वेदान्तविषय-विवेचनावसरे विषयान्तराणां विहितं विवेचनं तु सदसद्विवेकपादवं प्रथयितुं पारयिष्यतीत्यपेक्षते लेखकः ।

४ प्राच्यदर्शनविषयविवेचनाय संस्कृतभाषायाः प्रयोग एवोपयुक्ततया गृहीतोऽस्ति विवेकशतकाभिधे निबन्धे ।

५ शिष्यावस्थायामेव स्थितस्य लेखकस्य कृतिमेनां कृपापाङ्गानिज्ञेपेण संबर्धयन्तु संख्याबन्त इति प्रार्थयते—

मोहमयी

२-१-५१

लेखको

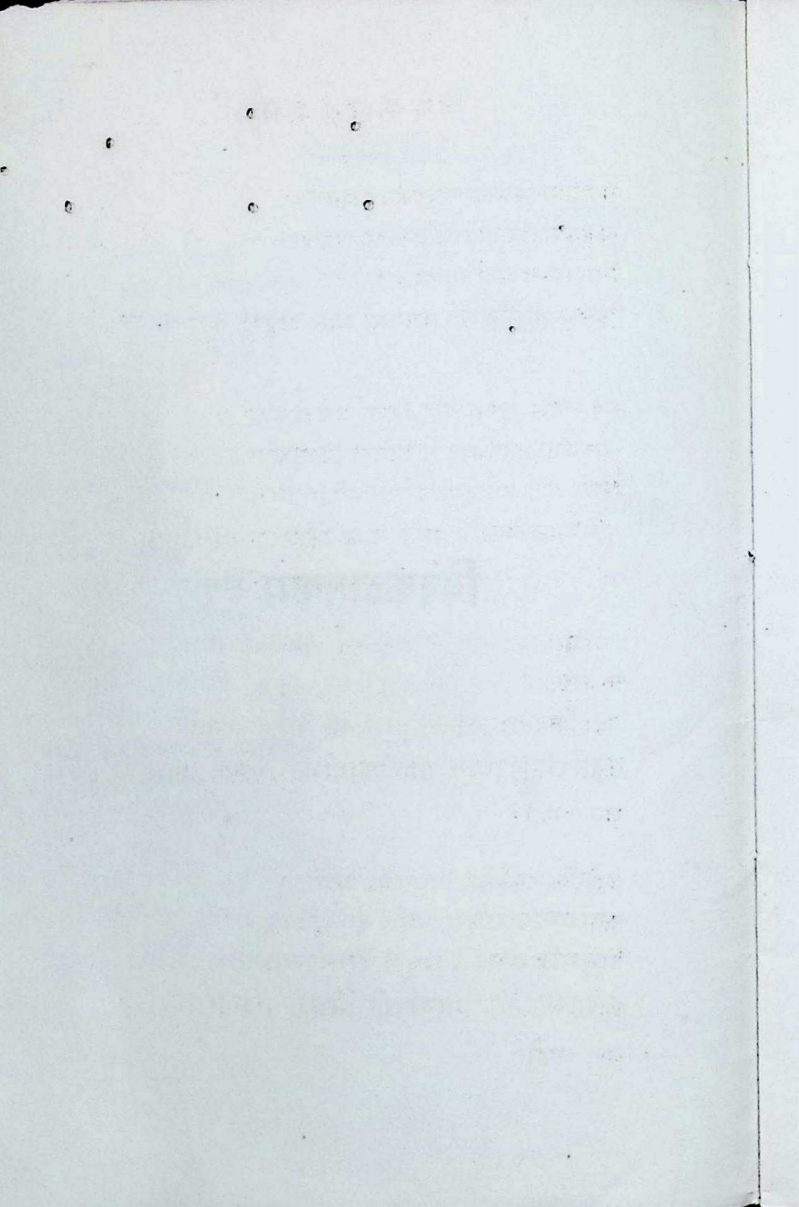
जयराजशर्मा

विषयसूची

श्लोकसंख्या

(१) मङ्गलाचरणम्	१
(२) सामान्यतो विषयप्रवेशः	२-१३
(३) लौकायतिकमतविवेचनम्—	१४-२१
(४) बौद्ध " "	२२-२९
(५) सांख्य " "	३०-३७
(६) योग " "	३८-४५
(७) वैशेषिक " "	४६-६०
(८) कर्मोपासना " "	६१-७६
(९) तन्त्रागम " "	७७-८४
(१०) जैनमत " "	८५
(११) नराकृतिविकास "	८६
(१२) वृक्षाकृतिविकास "	८७
(१३) ज्योतिःस्थिति "	८८
(१४) वस्तुविनिमय "	८९
(१५) उपसंहारः "	९०-९८
(१६) ग्रन्थकारस्य क्षमायाचना	९९
(१७) अन्तिमश्लोकः	१००

विवेकशतकम्

वि वे क श्रु त क म्०

भवाभिनवबोधनावहसुधौषधीशाश्रयः ।
 अजस्रपरिनिःस्रवच्छ्रुतिसरिद्रसार्द्राशयः ॥
 त्रिरूपभवदर्शनत्रिमुखशूलदुर्धर्षणः
 विलक्षणनिरीक्षणः सुमनसां मतः शङ्करः ॥ १ ॥

रवे रूपसि रंहसा यदि दिशः श्रयन्ते हयाः
 जनायतिविशोधिका प्रचयमेति नित्यक्रिया ॥
 क्षिति र्यदि तमोवृता हरणमद्यनिद्राः प्रियाः
 परिस्थितिविपर्यये सति न के विधिच्यत्ययाः ॥२॥
 ध्रु०—अहो किमियमानता भवनभावनाऽभिन्नता ॥

यदाऽभिनववालता न भववैभवा भाविताः
 प्रसन्नरसयौवने समुदिता रसाला रसा ॥
 यदा विगलिताऽस्थिता विदलिता स्थिता मानिता
 तनुस्थितिविपर्यये सति मनःस्थिते भिन्नता ॥३॥
 ध्रु०—अहो०

यदोरसि रसोर्मयो विधुरिवेह विद्योतते
 कृताऽमृतधराऽधरा भवति भूरिभूतिप्रभूः ॥
 विशुष्यति रसाशये लसति दोषला साऽबला
 स्वदेहपरिवर्तने परतनुस्थिते भिन्नता ॥४॥
 ध्रु०—अहो०

भनो विषयवासनावशमितं नरीनर्ति चेद्
विभिन्नविकृताऽऽकृतिः सकललोक आलोक्यते ॥
गते मनसि तानवं विविधता तिरोधीयते
मनोगतिविकारतो विविधता भवे वर्धते ॥ ५ ॥
ध्रु०—अहो०

यदा तिमिरनेत्रता शशिगतैकता शङ्किता
अनन्ततनवोऽसिता वियति तन्तवः सन्तताः ॥
हृते तमसि संहता विषयविभ्रमाः संहता
विविच्य समवेक्षणे भवमयी मनीषाऽनृता ॥ ६ ॥
ध्रु०—अहो०

सतो नहि यदोदयः सदितरस्य संप्रत्ययः
सतो यदि विनिश्चयः प्रसरमेति सत् सर्वतः ॥
मतिः सदसदात्मिका सदसतो विनिश्चायिका
इदंसदितिभावना खलु सतः स्थितेः साधिका ॥ ७ ॥
ध्रु०—अहो०

जलं जलनिधे स्तले प्रमितिमेति वीचित्रजे
विहासिसितफेनके विघटने पटौ बुद्बुदे ॥
जलेषु जलता स्थिता व्यवहृतोर्मिता फेनता
न भेदमतिसंक्षये व्यवहृतेः क्षतिः प्रस्तुता ॥ ८ ॥
ध्रु०—अहो०

दधाति वसुधा फलं जगदलं विभक्तुं जलम्
 मरुच् चरति चञ्चलं विदहनाय वह्ने वलम्
 यदस्ति कृतिकारिता तदपि ते जडाः कीर्तिताः
 वृथा चिदचितो भिंदा नहि चितेः परा चेत्यता ॥९॥
 ध्रु०—अहो०

मदालसविलासिनी समरसंमुखाः सैनिकाः
 जरापरिणता नराः खगगति र्गजानां गणः ॥
 चलद्घनचयोदिताऽऽकृतिभिदा मुधा कल्पिता
 अनित्यघनतानुगा भुवनमूर्तिं रेयाऽनृता ॥ १० ॥
 ध्रु०—अहो०

पटेषु पटतन्तवः स्फुरति तत्र कार्पासकम्
 अणुः परमित स्तत स्तपति तेजसां जालकम्
 परेष्वतिपरा स्थिता किमपि चेत्यते चेतना
 न वस्तु किमपि ह्यचित् समुदिता चिति स्वेकिका ॥११॥
 ध्रु०—अहो०

पटस्य यदि तन्तुता यदणुतांशुता चित्तता
 यदाऽवयविनां निजावयवभावता संमता ॥
 चराचरपरंपरा चिदुदिता चिदन्तं गता
 चितेः समुदितो भवश्चितिलय श्रितिश्चाऽधुना ॥ १२ ॥
 ध्रु०—अहो०

चिदादिसदिहोदिता चरमसच्च च चित् संमता
 लसत्सदसदाकृतिः किमपि संप्रति प्रसृता ॥
 चिदस्त्यमितशक्तिका कचिदचित्तया चेतिता
 कचित् सृतिरिति स्थिता सृतिविमुक्त्यवस्थाऽपि सा ॥ १३ ॥
 ध्रु०—अहो०

इयं वसुमती मही भुवनपेयभूतं पयः
 विभां वितनुते रवि विरतिवृत्तिहीनोऽनिलः ॥
 इयं जनकथाप्रथा यदि यथातथा वाग् वृथा
 प्रतीतिरिति लौकिकी नहि सती विवेकच्युता ॥ १४ ॥
 ध्रु०—अहो०

मही नहि मही रसानलरसासमीरोत्करः
 जलं नहि जलं जलज्वलनवातमृतसंकरः ॥
 वहिः किमपि विस्तृताऽऽकृति रिहान्त रन्या स्थिता
 असत्यपि सती मति भ्रमविलासतो विस्तृता ॥ १५ ॥
 ध्रु०—अहो०

पदार्थकचतुष्टयं सदितरन्निरर्थं हि चेत्
 प्रतीति रसती भवेदथ यथार्थबोधक्षतिः ॥
 प्रतीतिपरमार्थता यदि पदार्थपञ्चाङ्गता
 क्व वस्तुगणना सती भवति सत्प्रतीत्या क्षता ॥ १६ ॥
 ध्रु०—अहो०

इहाक्षविषये प्रमा यदि परे परं विश्रमाः
 परोक्षविशदाः सदा सदिदरे स्यु रक्षवज्राः ॥
 यदा विषयिणोऽनृता विषयशून्यता प्रस्तुता
 प्रमाणमिह लोचनं यदि निजाक्षिसत्ता क्षता ॥१७॥
 ध्रु०—अहो०

पटावयवतः पटाः परिणता यदा नो घटाः
 मिता घटविभिन्नता पटगता च तद्धर्मिता ॥
 मितापि पटतान्यता किमनृताऽक्षिवोधक्षता
 प्रमाणमिह लोचनं यदि पदार्थधर्मा हताः ॥१८॥
 ध्रु०—अहो०

पदार्थसहयोगतः समुदिता नु चिच्च चेन् मता
 विधर्मिसहयोगिताऽक्षमितिहानतो हाऽनृता ॥
 चिदस्ति यदनीक्षिताऽक्षमितिपक्षरक्षा क्षता
 अनिश्चितजनिश्चितिः किमियमस्ति किं नाऽस्ति वा १९॥
 ध्रु०—अहो०

क्रिया यदि फलधिया विकलिता द्विजानां प्रिया
 न चेन् निश्चितवासनामलविधूननोपक्रिया ॥
 श्रुति विधिहितं हताऽनभिमतानवस्थाऽऽश्रुता
 न लौकिककृति वृथा न विफला च यागक्रिया ॥२०॥
 ध्रु०—अहो०

पदार्थकवशंवदा भवतिरोभवाविर्भवाः
 व्यपार्थक्यकल्पता यदि विधायु रूढभावना ॥
 भिदा विहृतिकर्तृणा व्यपगताऽऽदृताऽद्वैतता
 स्वयंभवनशीलयो भवपरेशयो स्तुल्यता ॥ २१ ॥
 ध्रु०—अहो०

क्षणक्षणविलक्षणप्रसरनश्वरं चेज् जगत्
 फलप्रसवदुःसहं क्षणहतं क्रियाया बलम् ॥
 कृते र्यदि फलान्वयः क्षणिकविश्वपक्षक्षयः
 फलप्रसवनं कथं यदि कृतेः क्षणान्ते लयः ॥ २२ ॥
 ध्रु०—अहो०

सती भवपरिस्थिति भवति शून्यता चेन् मतिः
 प्रतीतिरपि शून्यता भवति शून्यतायाः सती ॥
 प्रमत्तगदितोपमा प्रमितिशून्यशून्यप्रमा
 क शून्यमितिसंभवो यदि मिति स्तु शून्यात्मिका ॥ २३ ॥
 ध्रु०—अहो०

क्षणोदयलया चित्ति विविधसंविदां सन्तति
 विरिक्तविषयाऽऽकृति र्यदि भवेद् विमुक्तिस्थितिः
 न काचिदपि निश्चितिः कतमचिद्विमुक्त्यौचित्ती
 क मुक्तिपदसंगति र्यदि चित्तेः क्षणान्ते क्षतिः ॥ २४ ॥
 ध्रु०—अहो०

उपैति चिरतिं यथाऽविरतवर्त्मवर्तिद्युति-
 विमुक्तिमुपयाति चित्ततिरितीह चेत् संमतिः ॥
 चित्तेरतिरसाश्रिते विरतिरेव केनेष्यते
 न मुक्तिपदं मिच्छता निजविनाश उद्दिश्यते ॥ २५ ॥
 ध्रु०—अहो०

विमुक्तिरिति चेच्च चित्ते भवति भावनोत्कृष्टता
 क्षणक्षतचित्तेः कथं मितिमिता प्रकर्षार्हता ॥
 प्रकर्ष इति चित्तं कृते यदि चित्ते स्तते रण्यता
 चित्ते रिव ततैः क्षणे यदि हतिः क मुक्तिः स्थिता ॥ २६ ॥
 ध्रु०—अहो०

तथागतपथस्थितः प्रमथिताऽऽसनाच्चैषणो
 भवोद्भवभयोज्झितो भवति चेत् सुचर्याञ्चितः ॥
 अपास्य सुखसंपदं श्रयति शून्यदं कःपदम्
 न वस्तु सुखशून्यकं भवति कार्ययोगप्रदम् ॥ २७ ॥
 ध्रु०—अहो०

धनं हि जनशातनं तनुहितं नु भिक्षाटनम्
 गृहं बहुलविग्रहं मतमतो मठान्तासनम् ॥
 व्यपार्थक्ययाऽमुना व्यवहृते व्यपेयुर्जनाः
 धनान्ननिर्लयक्षये नहि समाजसंयोजना ॥ २८ ॥
 ध्रु०—अहो०

भवो भवति शून्यतः प्रशममेति शून्ये यतः
 परो न यदि शून्यतः परमतत्त्वतः संमतः ॥
 द्विता जनमिता हता श्रुतिमताऽऽश्रुताऽद्वैतता
 परात्मपदमाद्यतं भवतु शून्य मन्यद् वृथा ॥२९॥
 ध्रु०—अहो०

अपार्यपुरुषप्रियानुचरणानुरक्ता नु या
 गुणत्रयमयी जडप्रकृति रत्र चे दुद्गता ॥
 परप्रियधिया क्रिया चिदुचिताऽचिताऽसङ्गता
 न बोधति हिताऽहिते प्रकृतिका विवेकक्षता ॥३०॥
 ध्रु०—अहो०

चित् स्तु गणनातिगा यदि सनातनाः संमत्ता
 विकारवशगा यदि प्रकृति रेकिका स्वीकृता ॥
 हता बहुतया मिते विनियता विनाशार्हता
 पटा इव विनश्वराः पुरुषका अनेकेऽथवा ॥३१॥
 ध्रु०—अहो०

सृतिं प्रकृति राश्रिता पुरुषभोगपूर्त्याशया
 विकाशमथवा गता यदि तदीयलीलाशया ॥
 मताः प्रकृतिमाश्रिता विषयभोगलीला हता
 उपेक्षणापरायणाः पुरुषका श्व नैव स्थिताः ॥३२॥
 ध्रु०—अहो०

यदि प्रकृति रेकिका जडतनुर्जगत्कल्पिका ०
 तयैव विहिता स्तथा कृतिफलव्यवस्था हि ताः ॥
 फलोचितकृति स्थितेः सहधिराऽचिते दुर्धरा
 व्यवस्थिति रियं सृतेः प्रकृतितोऽचितेर्नोत्थिता ॥३३॥
 ध्रु०—अहो०

विजातमिति भावतः सदथ भावजातं मतम्
 कपालयुतिजं घटं विघटनेन न स्याद्वतम् ॥
 घटं यदि कपालके स्वकृतमेव स्वं स्वीकृतम्
 विकार इति न स्थितो यदि सतः सदा सत्यता ॥३४॥
 ध्रु०—अहो०

चिति र्यदि कृतिक्षता प्रकृति रेव कृत्ये रता
 भवो न विहित श्रिता सह चिता कृतः सोऽचिता ॥
 वृथा पुरुषकाः स्थिताः प्रकृतितो हि सिद्ध्यार्थता
 न वस्तु विगतार्थकं पुरुषकेषु काऽपार्थता ॥ ३५ ॥
 ध्रु०—अहो०

सृतिं प्रकृतिरेति चेदपि विवध्यते मुच्यते
 उपेक्षणपरः परं पुरुषकः परः प्रोच्यते ॥
 प्रकृत्युपकृतिच्युतः पुरुषकः किमुनीयते
 अपार्थक्यपदार्थकोन्नयनगौरवं दुष्यते ॥ ३६ ॥
 ध्रु०—अहो०

जगद् यदि समुद्गतं प्रकृतिशक्तिः संमतम्
 सती प्रकृतिशक्तिकाऽप्यथ सती तदीया कृतिः ॥
 सदेव सकलं स्थितं श्रुतिमतं प्रतिष्ठापितम्
 क्रियाकृतिमतोः सती स्थिति रतः सदेकं स्थितम् ॥ ३७ ॥
 ध्रु०—अहो०

यमप्रभृतिकृत्यजा यदि परेशसाक्षात्कृति
 कृते भवति यौगिकाद् विधिभरान् नहीशस्थितिः ॥
 कृतेः परिणताऽऽकृतिः किमथवेश्वरो नश्वरः
 स्थितः कृतिविधेः पुरा कृतिवशंवदो नेश्वरः ॥ ३८ ॥
 ध्रु०—अहो०

यमैश्च नियमै र्यदि प्रखरबन्धमुद्रासनैः
 समीरणनिरोधनैश्चिति रूपैति मुक्तिं शनैः ॥
 कृतं विविधदर्शनैः सदसदूहसंघर्षणैः
 ददाति तनुरीप्सितं फलमलं धियो वर्धनैः ॥ ३९ ॥
 ध्रु०—अहो०

स्थिति र्यदिह दैहिकी किमपि सिद्धिराध्यात्मिकी
 न सिद्धिरुचि रर्चिता तनुदशा हि नाशोचिता ॥
 असत्प्रसविनी मुधा विधिविधाय योगाभिधा
 मता शिशुजनप्रियाऽनृतफलापि योगक्रिया ॥ ४० ॥
 ध्रु०—अहो०

यथाविधि हठासनं यदपि यौगिकं साधनम्
तनोरनिशशातनं भवति तद् दुराराधनम् ॥
ददाति गद मापदं कचिद् कालकालप्रदम्

अनिष्टफलसंयुतं भवति यौगिकोपासनम् ॥ ४१ ॥

ध्रु०—अहो०

न यौगिककृति र्यदा नियमतो मता सिद्धिदा
न सिद्धिरपि सर्वदा यदि विभूतिभिः सङ्गता ॥
अनिश्चितफलोदया कृतिरियं न यत्नोचिता
कृते र्यदि हताऽर्हता कृतिविधेः स्फुटा तुच्छता ॥ ४२ ॥

ध्रु०—अहो०

चिदाऽऽकृतिलये यतः क्षयमुपैति वृत्तिः स्वतः
सुखानुभवभू रतः प्रशम मेति निःशेषतः ॥
सुखापह मयुक्तिकं भवति साधनं यौगिकम्
न तद् भजनभाजनं यदि न सौख्यसंपादकम् ॥ ४३ ॥

ध्रु०—अहो०

असङ्गतिविवेकतः प्रकृतितो वियोगो यतः
यतः पुरुषरूपता परमसिद्धिमुक्ति र्मता ॥
विवेक उपसेव्यतां कृति मपास्य योगोदिताम्
सुसिद्धिफलसाधनं समुपयाति संसेव्यताम् ॥ ४४ ॥

ध्रु०—अहो०

यमादिकृतिभिः कृता भवतु सङ्गातेः शून्यता
 स्थितिः परतमा मता प्रकृतिपुंविबेकोदिता ॥
 विमुक्तिरथ विद्यया भवति नान्यया पद्यया
 चितेः समुदयोऽस्ति चेत् कृतमनेककृत्यार्चया ॥ ४५ ॥
 ध्रु०—अहो०

पटाणुगण एव सः पट इहास्ति नैवापरः
 सदस्यगुणः परः सदितरः पटः कल्पितः ॥
 यथार्थमितिगोचरः कचति कश्चरश्चाऽचरः
 पदार्थ इह दृष्टः सदिति दुष्करः स्वन्वयः ॥ ४६ ॥
 ध्रु०—अहो०

धरादिषु सदा ध्रितो यदि गुणोऽगुणः संमतः
 किमाकृतिरसादिकेष्वनुगतो न संख्यान्ययः ॥
 सतः स्वतिविलक्षणो विगतलक्षणोऽयं गुणः
 स्वलक्षणसहो न चेत् कथमयं गुणो नाऽनृतः ॥ ४७ ॥
 ध्रु०—अहो०

जलज्वलनयोजने क्षतगतिः कृति लक्ष्यते
 पराणुषु वियोजने नियमतोऽर्थतो हीयते ॥
 निजान्यनिरपेक्षणं किमपि कर्म नैतीक्षणम्
 प्रदुष्टनिजलक्षणं भवति वस्तु कर्माऽनृतम् ॥ ४८ ॥
 ध्रु०—अहो०

अनेकगणनागुणेऽवगणिते रसाख्ये गुणे
 अनेकगति राश्रये किमिति जाति रास्ते रसे ॥
 विचारविधिहानिजा जगति जाति रेपा निजा
 विहोननिजलक्षणा भवति जातिसत्ताऽनृता ॥४९॥

ध्रु०—अहो०

विभाति भुवि चैत्रता यदिह चैत्रसत्ता स्थिता ॥
 स्वतन्त्रतनु रेव सा कच न मैत्रसत्तावशा ॥
 विशेष इति कल्प्यते नयबलेन नाऽऽकल्प्यते
 न सिद्ध्यति नयेन चेन् नहि विशेषसत्ताऽऽप्यते ॥५०॥

ध्रु०—अहो०

मताऽणुगणसंयुतिः समुदिता कृति जगती
 गताऽवयवसङ्गति र्यदि हताऽऽकृतिव्याकृतिः
 पदार्थमनुसंश्रिता युति रियं कपोलोत्थिता
 न सा पृथगवस्थिता कचिदतो न तद्वस्तुता ॥५१॥

ध्रु०—अहो०

प्रतीतिविषयो हि यः स भवती ह भावात्मकः
 मितो निगदमात्रतः शशविषाणखण्डो न कः
 अभाव इति कल्पितः कथं मसौ प्रतीत्युद्भिन्नतः
 प्रतीति मिह नाऽर्हति स्वयं मयं प्रतीतिच्युतः ॥ ५२ ॥

ध्रु०—अहो०

पटावयवतः परः पटकरो यथाऽऽस्ते नरः
 यदस्ति भवतोऽन्यतो भवनिमित्तमीशो मतः ॥
 पटे न पटकृत् कथं सति चितिं प्रियेऽस्तीश्वरः
 कृतौ कथमुपस्थितं कृतिनिमित्तमित्यन्वयः ॥ ५३ ॥

ध्रु०—अहो०

जडात्ममनसो युते यदि मता चित्ते रुत्थितिः
 पटस्य घटसंयुते रपि भवेन् मठस्यो दितिः ॥
 स्वकारणगुणान्विता विकृति रव्यवस्थान्यथा
 न कृत्य कृतिकारिते चिदचितो विरोधान् मिथः ॥ ५४ ॥

ध्रु०—अहो०

मन स्तु चिति मूर्तिमच् चितिमय स्तथात्माऽस्तु वा
 चिति स्तदुभयात्मिका किमपि तत्त्वतोऽन्याऽथवा ॥
 मिताऽनुभवत स्थिति र्न नययुक्तित स्तत्क्षतिः
 नयानुभवविग्रहे नयबलं जयं नार्हति ॥ ५५ ॥

ध्रु०—अहो०

विमुक्ति रुदिता मता यदिह दुःखिताऽस्तं गता
 विवेकविधिसाधिता भवति सा विनाशान्विता ॥
 विनाशविषया नु या कथमसाववस्था प्रिया
 विनश्वरफलेप्सया प्रसृति मेति नैव क्रिया ॥ ५६ ॥

ध्रु०—अहो०

पटावयवतोऽन्यतः पट इह प्रमाणच्युतः
 पराणुगणतः परोऽवयव एव नावस्थितः ॥
 सदित्यनुभवेतरः किमणुराविरास्ते परः
 पराण्ववयवित्वतो भव उदेति सत्यः परः ॥ ५७ ॥

ध्रु०—अहो०

गुणाश्च कृतयः समाः सदविभिन्नभूतैः समाः
 मनस्तु सममात्मना चिदविभिन्नसत्तात्मना ॥
 सदेवमवसीयते चिदुत नेतरः शिष्यते
 सतोऽप्युत चितेः परो नहि किमप्यतो विद्यते ॥ ५८ ॥

ध्रु०—अहो०

विभेद इति विद्यते न वियुते घटे वा पटे
 युतेऽपि नहि तद्व्यये नियुतवस्तुभासा युते ॥
 युतायुतदशोदितो न यदि सत्तया सः क्षतः
 न भेद इति लभ्यते यदि पृथक् स्थितः सोऽनृतः ॥ ५९ ॥

ध्रु०—अहो०

भवत्यनुभवत्रयं चित्तिमयं प्रियं सन्मयम्
 विकार इव कारक स्यनुभवैः समाकारकः ॥
 भवो भवति संमतः किमपरः परब्रह्मतः
 समौ भवपरेश्वरौ त्र्यनुभवात्मतो राजतः ॥ ६० ॥

ध्रु०—अहो०

अहन्यहनि साधितेऽप्यभिषवे रजो राजते
 जपेऽपि विधिनाऽऽदृष्टेऽन्यविषये मनो मथ्यते ॥
 समन्त्रमनले हुते न भवमूल मुन्मूल्यते
 न नित्यविधिपालनैर्वितथवासना हीयते ॥ ६१ ॥

ध्रु०—अहो०

फलं श्रयति कर्मणा यदि दिवि श्रियः कामना
 श्रियः सुकृतिसाधिता विशरणे रता धिक्कृताः ॥
 विधौ विफलिते रताः शिशुधियो हि लीलाप्रियाः
 अनित्यफलनिःस्पृहा बुधवरा विवेकाऽऽश्रयाः ॥ ६२ ॥

ध्रु०—अहो०

उदेति चितिशक्तिका किमपि कामनानामिका
 तदीयगतिविक्रिया कचति काचनैषा क्रिया ॥
 मुदःपद मभीप्सितं चिदुदितं सदोन्मीलितम्
 कृतं कृतिविधिरुमै र्यदि सुखं हि चिद्रूपकम् ॥ ६३ ॥

ध्रु०—अहो०

कृति र्यदचितिर्मता जडपदार्थसार्थस्थिता
 सुखानुभवसंचिति श्रितिमयोतिवस्तुस्थितिः ॥
 अरि र्यदचिति श्रितेः सुकृति रण्यरिः स्वर्गतेः
 सुखं नहि कृते र्यतः कृतिमुखे विरुद्धे स्थिते ॥ ६४ ॥

ध्रु०—अहो०

प्रियानुसरणे रतां प्रकृतितः प्रवृत्तिं तताम्
 सदध्वनि निधापयद् यजनकृत्यमास्तेऽर्थघृत् ॥
 विवेक उपबृंहिते विधिविधातृते बाधिते
 चितेः पद मुपाश्रयन् कृतिफलं न नाऽपेक्षते ॥ ६५ ॥

ध्रु०—अहो०

ध्रियः समविभाजनं विषयवृत्तिसंमार्जनम्
 अमर्षपरिमर्दनं प्रतनुतात् क्रियोपासनम् ॥
 अपूर्वमिति कल्पितं कृतिफलं न वस्तुस्थितम्
 न भौतिकफलादृते किमपि कर्मभिः साधितम् ॥ ६६ ॥

ध्रु०—अहो०

न धेनुधनदानतो न च नदीनदस्नानतः
 न देव मभितोऽर्चनैर्न जपनैर्न च प्रार्थनैः ॥
 ऋते विलयतोऽचिते रुदिति रस्ति मुक्तिस्थितेः
 प्रसारयति संसृतिं कृतिविधिर्न तां बाधते ॥ ६७ ॥

ध्रु०—अहो०

ऋतानृतविवेचनात्मककृतिप्रजन्माऽऽकृति
 न मुक्ति रसती प्यते चिति न सा हि नव्याप्यते ॥
 विमोहहतिसार्थिका कृति रियं परानार्थिका
 विमुक्त उदिते विभौ नहि कृति विमुक्त्यर्थिका ॥ ६८ ॥

ध्रु०—अहो०

स्वभाव इति भावितः कृतिगणौ गुणो वा मतः
 प्रतीतिविषयं गतं श्रिदिव चेदतः स्वीकृतः ॥
 चिदात्मकविनिश्चयं श्रितिरयं पदार्थोच्चयः
 प्रतीति रथ नास्ति चेद् वितथ एव सत्तोन्नयः ॥ ६९ ॥

ध्रु०—अहो०

वचोऽतिशयिनः स्तवे गुणकथा वृथा प्रथ्यते
 विभुत्वपदवीभुजः कतममूर्तिं रभ्यर्च्यते ॥
 क्रियाऽऽकृतिमतो मता भजनिका नु का कल्प्यते
 न पूज्य इह पूजको विधिरुत स्वयं विद्यते ॥ ७० ॥

ध्रु०—अहो०

प्रतीकपरिपूजने चिदचिदैक्यं मुज्जृम्भते
 विभो विभववर्णने भववपु विराड् बुध्यते ॥
 चिदेव विविधाध्वभि श्रिदितरं न निश्चीयते
 चितेः परिचितेः कृते कृतिविधाभिदा तन्यते ॥ ७१ ॥

ध्रु०—अहो०

पटाऽऽकृति मनुस्मरन् कृतिपरः पटं प्राप्नुते
 चिदैक्यं मनुचिन्तयन् विभुविभूतिभि भूष्यते ॥
 स्वसाध्यसमरूपता स्वफलसिद्धि रित्युच्यते
 ऋते स्वरससात्म्यतो नहि कृतेः फलं लभ्यते ॥ ७२ ॥

ध्रु०—अहो०

भवाप्ययपरिभ्रमप्रवणचक्र मस्युच्चिहृतम्
 कृपार्थनपरं पुरः प्रणतभक्तवृन्दं स्थितम् ॥
 नृतं तदुत वन्दितं विरमते नै शक्त्यूर्जितम्
 कृतं कृपणकर्मणा यदि सृतिः प्रवृत्ताऽनिशम् ॥ ७३ ॥

ध्रु०—अहो०

निमीलितनिरीक्षणे निजतनु र्यथा नेक्ष्यते
 विलासरसदासकै र्नेहि चिदैक्य मास्वाद्यते ॥
 द्विताऽपनयने नतं श्रुतिमतं न तैः श्रूयते
 न बुद्धिपरिमार्जनं विषयकर्मैः पार्यते ॥ ७४ ॥

ध्रु०—अहो०

अणु र्गणनदुःसहो ह्यतिमहान् मते दुर्गमः
 स एक इति दुर्वचं मितिहत स्तु शून्योपमः ॥
 प्रतीत इति न ह्यसन् न च सदित्यवाप्तिक्षमः
 भ्रमोपकरणे परः स्फुरति किं प्रमायाः क्रमः ॥ ७५ ॥

ध्रु०—अहो०

उदीर्णविषयैषणोर्मिलतले भवस्रोतसि
 विमोहमिहिकावृते तरणिका कृतिः कीदृशी ॥
 प्रबोध उपवृंह्यतां श्रितिसुपेत्य चिज्ज्योतिषि
 सुधी भवति तारिका तमसि चन्द्रिकासदृशी ॥ ७६ ॥

ध्रु०—अहो०

स्वशक्तिसहितः शिवो यदि विवर्तते विश्वतः
 प्रसक्तिविषया द्विता भवति वेदविज्ञानिन्दिता ॥
 तयोस्तदपि भिन्नता नहि मिथः सदा सक्तयोः
 यदैक्यमभिधीयते गिरिसुतार्धनारीशयोः ॥ ७७ ॥

ध्रु०—अहो०

भवोत्कमलयैस्तु यः परिचितोऽस्ति शक्तिक्रमैः
 स शक्तिगतिकोविदः कठिनमन्त्रविद्याधरः ॥
 प्रसन्ननिजशक्तिकः स्वत उदेति शक्तीश्वरः
 स्वशक्तिपरिपूरणे गिरिजयै कभूतः शिवः ॥ ७८ ॥

ध्रु०—अहो०

जनो जयतु संपदं समवलम्ब्य मुद्राशतम्
 स्वसिद्धिफलसंपदं समुपसेव्यमेकं पदम् ॥
 तदैक्यपरिचायकं भवति हंस इत्याह्वयम्
 निजात्मपरमात्मताधिगमनं हि सिद्धेः पदम् ॥ ७९ ॥

ध्रु०—अहो०

भवः कृतिसमुद्गतः कृतिगणस्तु कामोद्भवः
 मुनिप्रवरदुर्गमः प्रवलकाननायाः क्रमः ॥
 कृते शिवशिवायुते न भवतत्त्व मुद्भिद्यते
 अवाप्य भवतत्त्वकं नहि भवं पुन विन्दते ॥ ८० ॥

ध्रु०—अहो०

न दुग्धवलोदधौ स्फुरति मन्दने वा वने
 न मन्त्रमययन्त्रके न मुखपञ्चके मञ्चके ॥
 स्वकीयशिरसोऽन्तरा शिवधरा शिवा रजते
 गले लुठति मालिका किमिति दूरतोऽन्विष्यते ॥ ८१ ॥

ध्रु०—अहो०

स्थितिर्भुवि जले क्षुतिर्दिनकरे प्रदीप्तिः स्थिता
 सदागतिगता गतिर्वियति विस्तृतिर्विधुता ॥
 मतिश्चिदपि चेतिता शिवयुता शिवा संमता
 अनन्तभवशक्तयो गिरिसुताविभूत्यात्मकाः ॥ ८२ ॥

ध्रु०—अहो०

तव प्रणयवन्दनैः प्रणयवन्ध उच्छिद्यते
 धृता त्वयि मतिर्भवाच्च चरति दूरतो मन्यते ॥
 स्तवान्तसमयेऽर्थिनः कलयसे लयं स्वालये
 तवान्तिकभितैः शिवेऽर्थनमनर्थदं धारये ॥ ८३ ॥

ध्रु०—अहो०

कलेति परिकल्प्यते प्रकुरुते गते विंक्रियाम्
 निरेति ननु नादतः प्रतनुते घनां प्रक्रियाम् ॥
 विरोहयति विन्दुतां नष्टति वृत्तकोणाऽऽनना
 भवोद्भवविदां शिवा विकसति स्वरूपात्मना ॥ ८४ ॥

ध्रु०—अहो०

नयावयवसत्तकं नव मिव प्रतिष्ठापितम्
 विभागविधिकौशलं बहुलदोषलं दर्शितम् ॥
 अवस्तु परिकल्पितं तदपि नव्यनाम्नाङ्कितम्
 जिनायनपरायणैः किमिह वस्तुतः साधितम् ॥८५॥

ध्रु०—अहो०

मतं यदि युतं रजःशकलवीर्यविन्दुद्वयम्
 क्रमोपचयमाश्रितं नरतया विकाशं गतम् ॥
 द्वयो र्युतिनियामिका किमुत वृद्धि रेपा नु का
 मसिद्रवतिरोहिताऽऽकृतिकलावतः शिल्पिता ॥८६॥

ध्रु०—अहो०

इदं विटपिवीजकं सरसमृत्तिकान्तर्गतम्
 उदेति दलकुङ्कुमलस्तवकपुष्पशस्यात्मकम् ॥
 महद् गुणकदम्बकं तनुतराऽऽकृतौ सञ्चितम्
 विलोभ्य विधिविप्लवं मतिमतां मनो विस्मितम् ॥८७॥

ध्रु०—अहो०

हृता हि रविणा बलाद् बहुमती परिभ्राम्यति
 रवे र्गतिनियामकः पृथुतरो रवि दिव्यति ॥
 इयं रविपरंपरा क समुदेति वा भ्राम्यति
 अनन्तगणनाविधौ गणकधीः परं ताम्यति ॥८८॥

ध्रु०—अहो०

द्रवत्व मयते घनं दहनता द्रवै स्तन्यते
 समीर इव धावकं दहनमेतदापद्यते ॥
 विलोपमुपयात्यसौ पवनमूर्ति रभ्राश्रये
 उदेति वनता पुनः कुहकमेतदालोक्ये ॥ ८९ ॥

ध्रु०—अहो०

अपूर्वमधुरश्रुतिश्रुतिपरिचयवद्गीतकम्
 रसाभिनयमुद्रितत्रिपुरसुन्दरीलास्यकम् ॥
 यथोत्तरसमुच्छ्रितश्वसनवलकीवाद्यकम्
 क्रियानियतितालकं जयति जागतं नाटकम् ॥ ९० ॥

ध्रु०—अहो०

परे दिवि परार्द्धतः प्रविलसन्ति तेजोव्रजाः
 अवाचि च तलातले परिचरन्त्यनन्ताः प्रजाः ॥
 निजा चित्ति रिहैकिका परिचिते श्रितेः साधिका
 असद्भवगवेषणा नहि सतः समुद्बोधिका ॥ ९१ ॥

ध्रु०—अहो०

यथा जलनिधे स्तले तरलबुद्बुदो वीक्ष्यते
 निजां नियतिमाश्रयन् द्रुत मसौ जले लीयते ॥
 कणोऽय मुदितो विभो र्य इह चैत्र उद्द्योतते
 विमुक्तिपदवी-मितः स हि विभौ लयं विन्दते ॥ ९२ ॥

ध्रु०—अहो०

मता जननवेदना नहि जनानुभूतिक्षमा
 कृतान्तकृतयातनाऽतिगतचित्तवृत्तिक्रमा ॥
 पुनर्भवविभीषिका वितथयक्षभीत्या समा
 परेश्वरपदोद्गता भवगति निरोधाऽक्षमा ॥९३॥

ध्रु०—अहो०

सुखं यदिह भौतिकं मितसहायसाध्यं मितम्
 तनुस्थितिवशंवदं सुखिरमाश्रये न स्थितम् ॥
 स्वाचित्तपरिकल्पितं विद्वत्समूर्तिभिर्वेदितम्
 परिस्थितिविपर्यये विदहति व्युदासोचितम् ॥९४॥

ध्रु०—अहो०

भवानुगतवृत्तेका भवति दुःखिता चेतना
 तदुद्धरणतत्परा विफलिनी क्रियाकल्पना ॥
 भवेत् समपसारितो यदि भवात्मकोऽयं भ्रमः
 प्रसीदति सनातनः सुखमयः स्वराज्यक्रमः ॥९५॥

ध्रु०—अहो०

विधिं हितविवर्धकं गुरुजनोपचर्यादिकम्
 मनोमलविशोधकं किमपि सदगृहस्थोचितम् ॥
 अपूर्णमपनीय यः परमतत्त्वमन्विच्छति
 जनो मलिनवासनोऽमृतरसैर्न संगच्छति ॥९६॥

ध्रु०—अहो०

विमुक्तिपदवीमित श्रिदचिदैव्यसद्वीक्षकः
 क्रियापथमुपाश्रयन्नपि फलस्य नो याचकः ॥
 न यात्यचलं मुच्यकैर्न च दरीषु विश्राम्यति
 प्रवाहपरिचालिते भुवनचक्रके आम्यति ॥ ९७ ॥

ध्रु०—अहो०

शृणोमि रवस्तकं पवनकम्पनोत्थापितम्
 चिनोमि रससञ्चयं गिरिजया रहस्यर्पितम्
 तनोमि तनुवैभवं विभुमधिश्रितः प्रत्यहम्
 भ्रमाऽऽवरणकं हरन् हर इति प्रसिद्धोऽस्म्यहम् ॥ ९८ ॥

ध्रु०—अहो०

न या श्रुतिपरिस्रुतैर्विंशदिता महाभाषितैः
 रहस्यमयसूक्तकैर्न च महर्षिभिः सूत्रितैः ॥
 न वा सुगमतामिता कुटिलकोटितर्कप्रभैः
 विभो हिं विभुता न सा शतमितैर्मिता पद्यकैः ॥ ९९ ॥

ध्रु०—अहो०

मते गतिं निरोधकं पदकदम्बकं वर्जितम्
 श्रुते मतिविरोधकं नयबलं नयैर्निर्जितम् ॥
 सूतेर्मयविशोधकं मतिविवोधनं साधितम्
 चित्तेरचिति बोधकं लिपिशतं समाप्तिं गतम् ॥ १०० ॥

ध्रु०—अहो०

(9)

संस्कृत-विभाग

•

(9)

वाल्मीकिविद्यापीठपुस्तकालयः

प्रत्यावर्तनतिथिः

--	--	--

22